

KÖRTVÉLYESI ZSOLT

KOLLEKTÍV KÁRPÓTLÁS ÉS KISEBBSÉGEK: ŐSLAKOS PÉLDÁK*

Jelen tanulmány egy kevésbé tárgyalt témakört mutat be, a teljesség igénye nélkül. A kisebbségeket érintő kollektív kompenzáció kérdése jellemzően megakad a kollektív jogalany problémájánál, és a jogi környezet nem teszi lehetővé, hogy a jogsértéssel érintett közösség tagjai egyéniesítés nélkül – vagy azon túlmutatóan – érvényesítsék igényüket.

A kollektív kárpótlás mint eszköz jellemzően szimbolikus jóvátételnek merül fel, például a jogsértés nyilvános és hivatalos elismeréseként. A kisebbségi jogok nemzetközi dokumentumokban biztosított anyagi garanciái általában gyengék. A két kérdés összekapcsolását jelentené annak elismerése – amint erre az esettanulmányok között látunk majd példát –, hogy egyes, nagy horderejű jogsértések után az esetleg érintett közösséget mint kollektívát is megilleti kártérítés. Ez különösen olyan esetekben merül fel, ha a jogsértő tevékenység célzatosan a közösség ellen irányult, mint amilyen tipikusan a népirtás, a lakosság kitelepítése vagy más etnikai célzatú jogsértések, de adott esetben egy olyan helyzetben is indokolt lehet az alkalmazása, ahol katonai tevékenység vagy biológiai jellegű károkozás olyan nagy volumenben érintette a lakosság egy részét, hogy a sérelem foka egyes közösségnél kollektívát fenyegeti.

Különösen érzékeny kérdés a földtulajdonnal kapcsolatos kollektív igények köre. A föld – amely a nemzetelvű gondolkodás hagyományosan központi kérdése¹ – fogalmi eleme a szuverén államnak, és egy terület felett biztosított (kisebbségi) kollektív jogok mindig főhatalmi vetületet sejtetnek.

A kollektív kompenzáció – ingatlanhoz kapcsolódóan – érthetően hangsúlyosabban merül fel olyan esetekben, ahol a közösségi tulajdonlás jellemző maradt. Az őslakos jogok és a nemzeti kisebbségek jogainak eltérő fejlődésén² túl ez indokolhatja, hogy az európai (nemzeti) kisebbségi jogi rendszerben a kollektív kárpótlás kérdése nem merült fel valódi lehetőségként.

* A cikk alapját a Közép-Európai Egyetem Nacionalizmus Tanulmányok Programján Várady Tibor témavezetésével készült szakdolgozat képezi, ezért itt is szeretném megköszönni kiváló tanárain, Várady Tibor, Kovács Mária, Pogonyi Szabolcs folyamatos segítségét, továbbá Will Kymlicka és Rogers Brubaker hasznos észrevételeit. Köszönöm Tóth Judit és Pap András László önzetlen segítségét és családom állandó támogatását, biztatását.

A kollektív mozzanat kisebbségi szempontból azért lehet különösen érdekes, mert valódi vagyoni biztosítékot szolgáltathat a jogsértővel szemben, egyúttal pénzügyi alapot nyújtva az adott kisebbségnek – tehát olyan garanciát jelent, amely a kisebbségi jogi dokumentumokból lényegében hiányzik.³

Chris Chapman a rendszerváltások kapcsán jegyzi meg: „Ahol a kisebbségi jogi érveket az átmenetek során gyakrabban használják, az a reparációs igények kérdése és a jogi, politikai és társadalmi reformkövetelések annak érdekében, hogy a masszív és szisztematikus jogsértések ne ismétlődhessenek meg.”⁴

Fórika Zsolt tanulmánya a romániai magyar kárpótlási kérdésekről⁵ jól mutatja, hogy ott, a rendszerváltás után egyértelműen egyéni tulajdonjoghoz kapcsolódó igények érvényesítéséről van szó. Régiókban a kisebbségeket érintő kárpótlások, amennyiben erről döntés született, a kollektív jogalany kérdését jellemzően úgy oldották fel, hogy meghatározott közjogi személyeket, tipikusan egyházakat kárpótltak. Azonban leginkább a kollektív jogalany elismerése körüli viták eltérő kimenetelére vezethető vissza az, hogy a témakörben nemzeti kisebbségeket érintő ügyekben nem csak őslakos példákat tudunk bemutatni. Európában kisebbségi kérdésekben hagyományosan a nemzeti kisebbségeket szokás említeni – melyek a kisebbségi jogokat az akaratukkal ellentétes határmegvonásokért, egyfajta „kollektív kompenzációként” kapták egy korabeli interpretáció szerint⁶ –, azonban a vizsgálandó esetek között az olvasó európai példákat is talál majd.

A tanulmány először fogalmi tisztázásra vállalkozik, majd egyes általános dilemmák tárgyalását követően őslakos példákon keresztül mutatja be, hogy milyen esetekben hogyan merül fel a kollektív kárpótlásának ügye.

Fogalmak

Angolul a „*compensation*” kifejezés lefedi (sőt, ennél még tágabb is⁷) a jog azon ősi szabályát, miszerint az okozott kárt meg kell téríteni, míg a magyar terminológiában ezt részben a kártérítés, részben a kártalanítás, részben a kárpótlás fejezi ki. Kártérítés alatt a jogtalanul okozott, kártalanításon a jogszerűen okozott kár teljes megtérítését értve, míg a kárpótláson az *ex gratia* – és ennek megfelelően sokszor nem a kár teljes összegében – járó ellentételezést értve.⁸ A jelen tanulmányban ismertető fogalomkörhöz legközelebb talán a kárpótlás áll, hiszen legtöbb esetben nem teljes összegű és nem a polgári jogi, általános kártérítési elvek alapján, hanem politikai döntés eredményeként járó kompenzációról lesz szó, tehát a továbbiakban jórészt ezt a kifejezést használom összefoglalóan. Ettől függetlenül számos olyan példa szerepel majd a tanulmányban, amely tartalmilag kártérítésnek felel meg.⁹ A kártalanítás azonban legfeljebb akkor merülhet fel, amikor a jogsértést jo-

gi értelemben – jellemzően – a károkozó hatalom nem ismeri el (például korabeli szabályok szerint jogszerű vagy bizonytalan közérdek-hivatkozással végrehajtott tulajdonelvonás esetén), ezért a jogsértés fogalmi eleme lényegében hiányzik.

A *kollektív* kárpótlás biztosításának előfeltétele a kollektíva jogi elismerése. A kisebbségek helyzetét ebből a szempontból jól leírja az a szakadék, ami a *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának* (a továbbiakban: *Egyezségokmány*) 1. és 27. cikke között feszül. A 27. cikk csak az egyén szintjén ismeri el a csoporthoz tartozáshoz kapcsolódó jogokat, a valódi kollektív vetületet biztosító 1. cikk viszont az államnál kisebb egységek számára csak ritka kivételként nyújt garanciát. A kollektív jogalany elismerése nem okoz gondot, ha állam a címzett, viszont jórészt áthághatatlan akadályt képez, ha ennél kisebb egységről van szó, különösen az etnikai-nemzeti, vallási, nyelvi kisebbségek esetén.

A tipikus nemzetközi jogi kollektíva, az állam után tehát az egyén következik, amely a jogérvényesítés során sajátos dilemmát eredményezhet. A srebrenicai vérengzés miatt államközi szinten például elvileg jogszerűen próbált kártérítéshez jutni Bosznia-Hercegovina a volt Jugoszláviával, majd jogutódjával, Szerbiával (illetve Montenegróval) szemben.¹⁰ Azonban ez a valóságban azt eredményezte volna, hogy a Republika Srpska (Bosznia-Hercegovina részeként), különösen pedig a tényleges jogsértők nagy része kedvezményezett lett volna, miközben kötelezetti oldalon szerepelt volna valamennyi vajdasági kisebbség.

A Nemzetközi Bíróság a Hágai Nemzetközi Törvényszék megállapításait átvéve rögzítette, hogy végrehajtottak népirtásnak minősülő cselekedeteket, ezért azt kellett vizsgálni, hogy erre az alperesnek mint államnak a felelőssége kiterjed-e. Bár a közvetlen utasításláncot nem látta bizonyítottnak a büntetőbíróság, megállapította a mulasztásos felelősséget, tudniillik, hogy Jugoszlávia nem törekedett arra, hogy megakadályozza a népirtás végrehajtását.¹¹ A Nemzetközi Bíróság ennek ellenére döntött úgy, hogy a kártérítés nem megfelelő szankció az adott esetben. Az világos, hogy az *in integrum restitutio* az adott helyzetben lehetetlen követelés, azonban a bíróság továbbment, és nem látta bizonyítottnak az oksági kapcsolatot a srebrenicai népirtás végrehajtása és a jugoszláv hatóságok mulasztása között. A látszólagos ellentmondást azzal a következtetéssel oldja fel az ítélet, hogy nem látja igazoltnak, hogy a mulasztás hiányában a népirtás egyértelműen megelőzhető lett volna, vagyis a jugoszláv vezetés rendelkezésére álló eszközök (vagyis hogy tudvalévőleg befolyással bírtak a boszniai szerb erőkre) elegendőek lettek volna-e a vérontás elkerülésére. Az oksági kapcsolat hiányában pedig kártérítést sem ítélt meg a bíróság.

Látható, hogy a jogalany problematikája nem jelenik meg közvetlenül az eljárásban, hiszen az állam jogi személyisége nem kérdőjelezhető meg, azon-

ban áttételesen ekkor is gondot jelent, hogy a felelősök körének alig feleltethető meg ez a jogalany. A kollektíva határait tehát indokolatlanul tágan és mereven határozza meg a jelenlegi szabályozási környezet, amely miatt különösen erősen idézheti magára a kollektív bűnösség alkalmazásának vádját. A kollektív kárpótlás kisebbségeket érintő, jelen tanulmányban ismertetendő esetei során ezzel szemben a kollektíva fogalmi elemként csak a jogosult oldalon szerepel.

Témánk szempontjából *kollektív kárpótláson* olyan kárpótlást értünk, amely során a jogosultak körét elsősorban – jelen tanulmányban: kisebbségi – csoporthoz tartozásuk alapján határozzák meg. A formula előfeltétele a kollektívát ért kár megállapítása. (Nem szünteti meg a kollektív jelleget, ha a kár bizonyítása során egyéni esetekre alapoz az eljárás.) A nehéz esetek eldöntésénél a választóvonalat leginkább egy eljárásjogi megoldás kapcsán érhetjük tetten: amennyiben a csoporthoz tartozás bizonyítottsága megfordítja a bizonyítási terhet, vagyis az adott eljárásban a csoport tagjainál vélelmezett a jogosultság, a kárpótlás kollektívának minősül.¹² Bár bizonyos elemeiben például az egyesült államokbeli „*class action*” intézményéhez hasonlít ez a megoldás,¹³ lényeges eltérés, hogy kollektív kárpótlás esetén nem közvetlenül a károsulti pozíciót kell bizonyítani, hanem egy, a károkozás előtt is fennállt, attól függetlenül létező csoporthoz tartozást.

A kollektív (a nevében történő) jogérvényesítésre hazai példa lehet, ahogy az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. Törvény 14. § (1) bekezdés b) pontja felhatalmazza az Egyenlő Bánásmód Hatóságot, hogy jogaikban sértett személyek *vagy csoportok* nevében fellépjen, illetve a 20. § (1) bekezdés c) pontja a társadalmi és érdekképviselői szervezeteket hatalmazza fel, hogy az egyenlő bánásmód követelményének megsértése esetén pert és hatósági eljárást indítson – bizonyos egyéb körülmények teljesülése esetén, amely között a kollektív aspektus is szerepel: amennyiben „a jogsértés vagy annak közvetlen veszélye személyek pontosan meg nem határozható, nagyobb csoportját érinti.”

A kollektív fellépés, illetve a kollektíva nevében történő igényérvényesítés tehát minden esetben egy olyan helyzethez kapcsolódik, amelyhez a jogalkotó egyfajta erős erkölcsi indokot köt, és amely alátámasztja azt, hogy túl lépjen az egyébként szigorú egyéni (eljárási és materiális) jogosultságon.

Nemzetközi dokumentumok

A kollektív kárpótlás a nemzetközi emberi jogi korpuszban közvetlenül alig jelenik meg. Jellemző, hogy a vonatkozó irodalom a kollektív vetületet tipikusan eljárásjogi problémaként értékeli.¹⁴ A tárgyról az alábbi nemzetközi dokumentumok tartalmazznak szabályozást.

Az ENSZ keretében kidolgozott és 2005-ben elfogadott dokumentum, az *Alapelvek és iránymutatás az emberi jogok nemzetközi jogát és a nemzetközi humanitárius jogot súlyosan és kirívó módon megsértő cselekmények áldozatainak jogorvoslathoz és kárpótláshoz való jogáról*¹⁵ a tárgykörében általános szabályrendszert kíván felállítani, és több helyen utal a kérdés lehetséges kollektív vetületére. Az Egyezségokmány 2. cikkéből következik az a kötelezettség, hogy a bennfoglalt jogok megsértése esetére megfelelő jogorvoslatot, kompenzációt nyújtsanak. A leginkább kollektív vetületű esettel, az önrendelkezési jog megsértésével egybevetve, és figyelembe véve, hogy az 1-2. cikk szerint a természeti javakhoz és erőforrásokhoz való jog is ide vonható, a népként elismert csoportok igényt tarthatnak – mint kollektíva – megfelelő kártérítésre.

Bár az *Alapelvek és iránymutatás* jórészt egyéni megközelítést tükröz, kisebbségi szempontból garanciális szabálynak tekinthetők az alábbi rendelkezések: a 25. cikk rendelkezik a megkülönböztetés-mentes alkalmazásról; a 24. cikk az áldozatok és képviselőik teljes körű tájékoztatását írja elő; az eltűntekkel, elhunytakkal kapcsolatos eljárásnál utal a dokumentum a „közösségek kulturális hagyományaival” való összhang szükségességére [22. cikk c) pont]. Áttételesen a 19. cikk restitúciós szabályai is ebbe a körbe vonhatók, hiszen a helyreállítás a visszatérés jogát és valamennyi (így az *Egyezségokmány* 27. cikkében foglalt) alapvető jog biztosítását magában kell, hogy foglalja. A kisebbségeket katonai részről érő fenyegetések és jogsértések megelőzésének eszköze lehet a 23. cikk a) pontjának azon szabálya, hogy a katonai és biztonsági erők felett hatékony polgári ellenőrzést kell biztosítani.

Valójában a hatékony részvétel elvének kollektív vetülete, valamint az áldozatok mint esetleges kollektíva megerősítésének szükségessége nem jelenik meg a dokumentumban. Holott a 8. cikk szerint áldozatnak kell tekinteni azokat is, akik kollektíve szenvedtek sérelmet. Ez nem pusztán a közvetlen családtagokat, hozzátartozókat jelentheti, vagy azokat, akik a közvetlen áldozatokat segítették, hanem akár egy tágabb csoportra is kiterjedhet adott esetben. Különösen, ha a preambulum azon kijelentésének fényében olvaszuk, miszerint „a viktimizáció jelenkori formái, bár alapvetően egyének ellen irányulnak, egyének csoportjai ellen is irányulhatnak, akik közösségként válnak célponttá.”

A környezetszennyezési kártérítési igények sajátos vetületét figyelembe véve az ENSZ Környezetvédelmi Programjának Környezetvédelmi Jog és Egyezmények Osztálya által kidolgozott *Biológiai Sokféleségről szóló Egyezmény*¹⁶ szintén rendelkezik a kollektív kártérítés esetéről. A környezetkárosítások jellemzően nagy csoportot érintenek. Ezért hangsúlyozza a dokumentum a kollektív kártérítési megállapodások fontosságát a nemzetközi környezetvédelmi felelősségi eszközök körében.¹⁷ Tekintve, hogy a kár egyéniesítése ebben az esetkörben gyakran ütközik nehézségekbe, a jognak

fel kell készülnie az ilyen ügyek kezelésére. (A jogesetek kapcsán látni fogjuk, hogy ennek a kérdéskörnek adott esetben kisebbségvédelmi aspektusa is lehet.)

Az *őslakos népek jogairól szóló ENSZ Nyilatkozat* (a továbbiakban: *Nyilatkozat*¹⁸) számtalan eset kapcsán rendelkezik jóvátétel jellegű kötelezettségekről. A 10. cikk igazságos és tisztességes kártérítés fizetését írja elő olyan esetekben, ha az őslakos közösséget lakóhelyükről bármilyen okból eltávolítanak (és ezt *lehetőség szerint* előzetes beleegyezésükhöz kötve). A 11-2. cikk állami kötelezettséggé teszi jóvátétel nyújtását – általános jelleggel! – az őslakos népek részére, és hivatkozik „jogszabályaik, hagyományaik, szokásaik” megsértésére, „kulturális, szellemi, vallási, és spirituális tulajdonuk” elvételére. A 12-2. cikk rendelkezik arról, hogy az őslakos számára lehetővé kell tenni a „szertartási eszközök és emberi maradványok visszaszolgáltatását és az azokhoz való hozzáférés[t]”. A 20-2. cikk az önrendelkezési jog részeként az őslakos népek számára biztosított „létfenntartási és fejlesztési eszköz[ök]” elvétele esetére „igazságos és tisztességes jóvátétel” megfizetését írja elő.

Témánk szempontjából legérdekesebb rendelkezés a 28. cikkben olvasható, amely szerint lényegében a bármilyen jogcímen használt, birtokolt, tulajdonolt földek, területek, javak elvesztéséért, korlátozásáért stb. megfelelő kártérítés jár. A *Nyilatkozat* végleges szövege az *in integrum restitutió*t és a természetbeni megtérítést az egyéb megoldások mellett vagylagos lehetőségként rögzíti, míg a tervezet a helyreállítást jogként tételezte, és csak ennek lehetetlensége esetére tette lehetővé az egyéb kártérítési megoldásokat.¹⁹

A 32-3. cikk szerint a részes „államok hatékony mechanizmusokat nyújtanak minden ilyen tevékenység miatti igazságos és tisztességes jóvátétel érdekében és megfelelő intézkedéseket tesznek azért, hogy enyhítsék a káros környezeti, gazdasági, szociális, kulturális vagy spirituális hatásokat.” Emellett a 40. cikk rögzíti a hatékony jogorvoslat elvét.

A jogok jó része állami kötelezettségként jelentkezik, azonban fontos szem előtt tartanunk, hogy egy deklaratív nemzetközi dokumentumról van szó, jogi kötőerő nélkül.

Szintén nyilatkozat formában, ráadásul még csak tervezetként létezik az Amerikai Államok Szervezetének (Organization of American States, OAS) dokumentuma, az őslakos népek jogairól szóló amerikai nyilatkozattervezet.²⁰ A XII. cikk 2. bekezdése bármilyen őslakos örökség sérelme esetére helyreállításról rendelkezik, és csak ha ez nem lehetséges, akkor teszi lehetővé az egyéb ellentételezést. Hasonlóan fogalmaz a XXIX. cikk 6. bekezdése a fejlesztések kapcsán, a XXXIII. cikk pedig a hatékony jogorvoslat részeként, általános jelleggel rendelkezik jóvátételről.

Az ENSZ Nyilatkozat idézett 12-2. cikkéhez hasonlóan a vallási javakhoz való hozzáférést, ennek keretében a helyreállítást, visszaszolgáltatást, megtérítést őslakos jogként szabályozza az OAS tervezetének XV. cikkének 3. be-

kezdése, a XXV. cikk 2. bekezdése pedig a kitelepítés esetére ír elő kompenzációs kötelezettséget.

A földhöz és területhez kapcsolódó jogokat illetően a tervezet XXIV. cikke tartalmaz rendelkezéseket. A védelemről és jóvátételről a 6-7-8. bekezdések szólnak, és állami kötelezettséggé teszik az őslakos föld védelmét, a jogsértések szankcionálását, az ásványkincsekhez kapcsolódóan megfelelő ellentételezést írnak elő (az őslakosok megfelelő részesedését a profitból), továbbá a hatékony jogorvoslat biztosítását.

Összességében a tervezet az *ENSZ Nyilatkozathoz* hasonló szerkezetben kíván védelmet nyújtani az őslakos népek egyes jogainak megsértéséhez kapcsolódóan. Egyes esetekben a regionális nyilatkozat túl is terjeszkedik az ENSZ dokumentumában foglaltakon, azonban egyrészt nem lenne korrekt az elfogadott rendelkezéseket egy tervezettel összevetni, másrészt – ahogy az *ENSZ Nyilatkozat* sorsa mutatja – a javaslat még számos módosításon mehet át, esetleg éppen ezeket a többletjogokat nyesegetve le.

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 169-es számú, őslakosokat érintő egyezménye²¹ is több esetben utal kártérítésre, jóvátételre. A 14-3. cikk csak annyiról rendelkezik, hogy a nemzeti jogrendszerben megfelelő eljárási garanciák kell hogy biztosítsák az érintett népek földigényeit, azonban a 15-2. cikk az őslakos javak igénybevétele (például bányászat) esetén megfelelő ellentételezésről rendelkezik. A 16. cikk előírja, hogy – hacsak lehetséges – a lakhelyük elhagyására kényszerített őslakosoknak biztosítani kell a visszatérés jogát, ennek hiányában megfelelő csereföldre jogosultak, és csak harmadsorban – vagy az érintettek kérésére – lehet más (így pénzbeli) megtérítést választani.

További két kisebbségvédelmi dokumentumot érdemes még említeni. A faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről szóló 1965-ös ENSZ egyezmény²² 6. cikke szerint a részes államoknak hatékony védelmet és jóvátételt kell nyújtani a faji diszkriminációnak minősülő megnyilvánulások ellen. A népirtás büntetnének megelőzéséről és büntetéséről szóló 1948-as nemzetközi egyezmény²³ fogalmi eleme a kollektív vetület, hiszen a jogsértések (legalább célzati szinten) népcsoportokat érintenek.

Dilemmák

A kollektív kárpótlás dilemmáit érzékletesen jeleníti meg a kárigények örökölhetőségének kérdése, amely részben már a kártérítési igények kapcsán felmerül: hogyan feleltessük meg egy kifizetési értéknek a kár bekövetkezésekor kalkulált összeget. Az értékegyenlőséget az utóbbi esetben jellemzően a kamatterhek hivatottak megteremteni, és tipikusan figyelmen kívül maradnak egyéb mérlegelési szempontok. Öröklés esetén azonban felvethető, hogy az örökhagyó által elszenvedett kárért fikciónkban azonnal járó megté-

rítés összegét az örökhagyó felélte volna haláláig, esetleg másik oldalról az örökhagyó tehetsége folytán, az egyéb vagyoni helyzetével párhuzamba állítva valószínűsíthetjük, hogy a többi vagyoneleméhez hasonlóan ennek értékét is megtízszerezte volna az öröklésig.²⁴ Azonban ez a létező dilemma nem teszi lehetetlenné, hogy például egy, az 1945 utáni államosítás során elvesztett családi vagyontárgy, értékpapír rendszerváltozás utáni értékét bírósági eljárásban megállapítsák – mérlegelve az ügy egyedi körülményeit és elkerülve a két említett extrém levezetést.²⁵

A kárpótlási példánál maradva, különösen természetbeni kiadásra irányuló kérelem, egyedi ingóság vagy ingatlan esetén merül fel annak kérdése, hogy többszöri jogtalan elvétel – a holokauszthoz kapcsolódó, majd a kommunizmus alatti elkobzás – esetén kit is illet a vagyontárgy, ha konkuráló követeléseket terjesztettek elő. Őslakosok esetén ugyanígy felmerülhet, hogy két, konkuráló igénnyel fellépő törzs közül melyik milyen területre tarthat számot.

A fenti dilemmákkal nem a felmerülő kérdések megoldhatatlanságát kívánom jelezni, csak azt, hogy kollektív kárpótlás esetén fokozott óvatossággal kell eljárni a kárigények megítélésekor. Tyler Cowen szerint minden tulajdonjogot végső soron erőszak szült, csak elég távolra kell időben visszamennünk.²⁶ A kollektív kárpótlással szemben felvethető másik gyakori érv a potyautasság problémája, amely szintén óvatosságra kell, hogy intse a jogalkalmazót.

Ami miatt mégsem mellőzhető a kollektív kárpótlás mint jogi megoldás, azt az alábbiakban lehet összefoglalni. Nem mondhatunk le a kártérítési igény érvényesítéséről pusztán azért, mert a kár csak nehezen vagy egyáltalán nem egyéniesíthető. (Mint például látni fogjuk a *Bikini-atoll* esetén.) A kártérítés hatékonysága szintén indokolhatja a kollektív jelleget: bizonyos közszolgáltatások pótlása, egyes ellátások kártérítéskénti megítélése csak csoportok részére biztosítható. (Mint látni fogjuk a *Plan de Sánchez Massacre vs. Guatemala* esetben.) Szintén alátámasztja a kollektív igényérvényesítés ügyét, hogy ne hagyjuk gazdagodni a jogsértőt, károkozót akkor sem, ha a szűk, polgári jogi értelemben az igény előterjesztésére jogosult körből már (adott esetben éppen a kérdéses jogsértések miatt) senki sincs életben, viszont találunk egy tágabb kollektívát, amely a jogsértésre jogot formálhat. Ezzel a szemponttal a kollektív kárpótlás ügyét azon általános törekvés részének tekinthetjük, amely a súlyos emberi jog-sértések teljes körű szankcionálását és megelőzését, a szisztematikus fellépést tekinti céljának, és amelynek része a Nemzetközi Büntetőbíróság²⁷ ugyanúgy, mint a fentebb hivatkozott *Alapelvek és iránymutatás* című dokumentum, vagy éppen a védelmi kötelezettség²⁸ állami felelősséggé tételének újra és újra előkerülő ötlete.

E szempont gyakorlati megvalósulására lehet példa a holokauszthoz köthető zsidó igények érvényesítésére létrejött szervezet, a Németországgal

szembeni zsidó vagyoni követelések konferenciája,²⁹ amely valamennyi vagyoni követelést érvényesít az érintettek nevében – külön szerződések és megállapodások alapján, perben és peren kívül. A jogosultak azonosítása esetén az összeg hozzájuk kerül, a többi befolyt összeget pedig egy közös alapból, meghatározott eljárási rendben osztják ki a túlélők, családtagok között, például nyugdíj-kiegészítés formájában, rendszeres jelleggel folyósítva.

A Konferencia példája azt is mutatja, hogy kisebbség esetén a károkozókkal szembeni polgári jogi szankciók alkalmazása – annak preventív és reparatív funkciójával együtt – automatikusan szolgál kisebbségi jogi célokat. A vagyoni önállóság részeként valódi döntéshelyzetbe kerülhet egy autonóm, belső szerv, amely – eleget téve a szubszidiaritás elvének – a többségi intézményekhez képest az érintettekhez közelebb dönthet a közös vagyon sorsáról.

A szubszidiaritás egy másik vetülete minden bizonnyal lényegesebb: a kollektív kárpótlás – a fenti dilemmák ismeretében – csak kiegészítő jelleggel alkalmazható; vagy az egyéniesített kárigények mellett, azokat kiegészítve, vagy – ha az egyéni fellépés eredménytelen lenne, esetleg nem lenne hatékony – azok helyett, de hangsúlyosan azokat helyettesítve.

Esettanulmányok

A fenti elemzés nem lenne teljes, ha nem töltenénk meg tartalommal, vagyis olyan esetekkel, amelyek a kollektív kompenzáció köréből a második világháborút követően felmerültek, és melyekre jogi-politikai (bírószági, törvényhozói) válasz született. Két „egyszerűbb” – kisebb számú lakosságot és kevésbé összetett cselekményeket mérlegelő – ügy után két olyan eset bemutatása következik, melyekben nagyobb számú kisebbség földhöz kapcsolódó követeléseik elismeréséért küzdött, nem pusztán bírósági, de törvényhozói választ is kikényszerítve. A két utóbbi ügy azért különösen érdekes, mert az igények az érintett államok létét (legalábbis területiségét) kérdőjelezzik meg azzal, hogy a *terra nullius* elvének rejtett továbbélésére mutatnak rá, ezzel lényegében az egész államszervezetet reakcióra készítve.

A Bikini-atoll-eset

A Bikini-atoll (vagy Bikini-korallzátony, a Marshall-szigetekhez tartozó terület) lakosságát érintő kártérítési vita³⁰ jól mutatja, hogy a kisebbségi, környezetvédelmi és kollektív kártérítési szempontok hogyan kapcsolódnak össze – a tanulmány vetületében: hogyan válhat a környezetvédelem a kisebbségvédelem eszközévé.

Miután a terület az Egyesült Államok védnöksége alá került, a nukleáris fegyverkezéshez szükséges próbarobbantások helyszínéül választották, és 1946 és 1958 között 23 robbantást hajtottak végre. Bár a védnökség alapján az USA-nak elvileg megfelelő védelmet kellett volna biztosítania a lakosság részére, a teszthelyszínt anélkül választották ki, hogy az érintettek megfelelő tájékoztatást kaptak volna, nem is beszélve esetleges beleegyezési jogukról. Ráadásul a robbantás-sorozat után sem kaptak megfelelő egészségügyi ellátást, a sugárzás mértéke miatt időközben másik szigetre költöztették őket, ahol egy korabeli jelentés szerint éheztek,³¹ súlyosbítva ezzel a szülőföldjük elvesztése miatti nehézségeket. A jogvita során még annak vádja is elhangzott, hogy az Egyesült Államok tudatosan hagyta figyelmen kívül az emberi kockázatokat, lényegében humán kísérletet végezve a lakókon.³²

Az ítélet szerint az érintetteknek fizetendő kártérítés 563 315 500 USD, amely szakértői mérlegelés eredményeként kalkulált összeg (levonva a pert megelőzően már vállalt és teljesített, több tízmilliós kifizetéseket), fedezve a még mindig radioaktív terület rehabilitálását (251,5 millió dollár), és ellentételezve az évtizedek alatt elszenvedett nehézségeket (kb. 34 millió dollár), valamint a terület kiesett használati értékét (278 millió dollár). A helyreállításról készült eltérő számítások és tervek mérlegelése mellett a terület piaci használati értékéből kiindulva rendelkezett a bíróság az összegről, az őslakos követeléseknél nem szokatlan módon utalva arra a körülményre, hogy az adott közösség életében a szülőföldhöz való viszony különös jelentőséggel bír.³³

Tekintve, hogy a kártérítési igény egy földrajzilag könnyen azonosítható területet és – főleg – jogilag elkülönült csoportot érintett, a kollektív jogalany kérdése nem merült fel külön tárgyalandó problémaként, mint a kisebbségeket érintő kollektív kárrendezési ügyekben általában. Bár a dilemmák egy része ebben az esetben is fennáll, hiszen a hosszú évtizedek során a(z átköltöztetett) lakosság száma dinamikusán változott – az 1946-os adat 170 főről szól, míg 1985-ben 550 személyt rögzít az ítélet³⁴ –, egy részük időlegesen vissza is költözött.

Az ügyben egy számszerűen kicsi, földrajzilag és politikai értelemben is távoli csoportot ért jogsérelem, és ezek a szempontok fontos szerepet játszottak abban, hogy éppen az ő kárukra folytak a kísérletek, hogy nem történtek meg a szükséges óvintézkedések, tájékoztatás, illetve hogy a kármentés, kárrendezés folyamata is sokáig akadozva haladt, ha egyáltalán. Az azóta elfogadott *A bennszülött népek jogairól* szóló ENSZ-nyilatkozat külön szakaszban³⁵ biztosítja az őslakos területi jogokhoz kapcsolódóan a környezet és az egészség védelmét, a veszélyes hulladékokat külön nevesítve.

A Plan de Sánchez Massacre vs. Guatemala ügy

Hasonlóan katonai erők által elkövetett cselekmény volt a tárgya az Amerikaközi Emberi Jogi Bíróság előtti guatemalai ügynek, amelyet két ítéletben döntöttek el, először az alapkérdésekben,³⁶ majd a kártérítést és a költségeket³⁷ illetően hozva határozatot.

Az eljárás alapját képező cselekmények a guatemalai hadsereg és civil kollaboránsai által egy kollektíva sérelmére elkövetett szisztematikus erőszakoskodások (gyilkosságok, nemi erőszak, egyéb elnyomás) voltak. Az ügy döntő eleme, hogy nem egyszerűen a cselekmények közvetlen áldozatait és hozzátartozóikat érte sérelem, hanem a közösséget magát, hiszen az idősök leöldősése a hagyományok, a közösség kultúrájának fennmaradását sodorta veszélybe, a közösség – mint kollektíva – továbbélését tette bizonytalanná. A bírósági ítélet rögzíti, hogy az akkori hatalom deklarált célja volt a maya eredetű (óslakos) népesség – köztük az ügy áldozatai, az maya-achí etnikumba tartozó közösség – elleni fellépés.³⁸

A kártérítési döntést több szempont egyértelműen kollektív kártérítéssé teszi. Bár az áldozatokat az ítélethez csatolt lista személy szerint tartalmazza, a bíróság megjegyzi, hogy elképzelhető, hogy a felsorolás nem teljes körű, hiszen az azonosítás nehézségekbe ütközött. (Tehát egy későbbi, a csoporthoz tartozó személy minden bizonnyal automatizmus alapján válhat jogosulttá.) Ugyanígy nehézséget okozott a sérelmek egyéni mérlegelése, így végül a túlélő áldozatok akképpen jogosultak egyösszegű kártérítésre, hogy abból személyenként 5000 USD vagyoni és 20 000 USD nem vagyoni kártérítést kapnak.

Ami miatt azonban az ügyet a kollektív kártérítési esetek között érdemes ismertetni, azok különösen a további, kártérítésként megítélt állami kötelezettségek.³⁹ Az alperes köteles a mézárulás körülményeit feltárni, ennek kapcsán az állami felelősséget – a cselekményekért, a jóvátételért és a megemlékezésért – nyilvánosan elismerni, ennek részeként az ítéletet és az alapul fekvő regionális emberi jogi egyezményt a helyi maya-achí nyelvre lefordítani, az ítélet egyes részeit ezen a nyelven és spanyolul meghatározott orgánumban (közlönyben és országos napilapban) közzétenni. Részben szintén szimbolikus tetteként az ítélet kötelezte az alperest egy emlékkápolna felépítésére, ám kevésbé jelképes az a kötelezettség, hogy bizottságot állítsanak fel és finanszírozzanak, amely az áldozatok lelki és fizikai egészségét méri fel, illetve egészségügyi és kapcsolódó programokat dolgoz ki és működtet, melyeket az érintettek térítés nélkül vehetnek igénybe. Köteles továbbá az állam öt éven belül működő lakhatási és fejlesztési programot létesíteni egészségügyi, oktatási, termelési és infrastrukturális területen, ideértve utak, iskola, egészségügyi központ építését, a vízellátás megoldását. A végrehajtás esetleges nehézségeit a bíróság akképpen kívánta kezelni, hogy állami kötelezettséggé tette, hogy évente beszámoljanak a programok állásáról.

A kártérítés technikailag egyéniesített (bár érdemben kollektív) összegén felül tehát olyan intézkedéseket határozott meg az ítélet, amelyek sajátosságaiknál fogva csak egy közösséget szolgálhatnak, azonban túlnyúlnak a pusztá szimbolikus jóvátételen. Az ügyben úgy erősítették meg az érintett kisebbséget, hogy nem közvetlenül kisebbségvédelmi eszközöket alkalmaztak, azonban a kollektív kártérítés hatásában egyértelműen hozzájárulhat ahhoz, hogy a korábbi súlyos jogsértések ellenére éljen tovább a közösség – mint közösség.

Az ausztrál őslakosok földigényei

Az amerikai területfoglalásokhoz hasonlóan folyamatos ausztrál terjeszkedés, mint kiderült, még a 20. század végére sem jutott nyugvópontra. A viták egy 1985-ös queenslandi törvény kapcsán erősödtek föl. A Queensland Coast Islands Declaratory Act⁴⁰ akképpen kívánta rendezni a helyenként még bizonytalan tulajdonjogi helyzetet, hogy minden olyan jogot, amely az érintett területek 1879-es annexióját követően is érvényesek maradtak, ellentételezés nélkül megszüntetett.⁴¹ A törvény hatását Brennan bíró úgy foglalta össze, hogy amennyiben egy őslakos jog elkerülte az 1879-es annexió Szkölláját, az 1985-ös megszüntetés Kharüdisze fenyegette.⁴²

Ez a szabályozás lényegében a *terra nullius* elvének gyarmatosítást követő továbbélését jelentette, hiszen olyan senkiföldjének tekintette a korábban őslakos területeket – kivétel és megkülönböztetés nélkül –, amelyek felett már csak a többségi állam „tisza” joga volt rendelkezni, egyfajta *tabula rasát* teremtve. Új helyzetet teremtett azonban, hogy erre az intézkedésre már olyan időszakban került sor, amikor az emberi jogok univerzális érvényesülését tételes jog védte. Ausztráliában az antidiszkrimináció elve nem alkotmányos szinten, hanem az 1975-ös Faji Diszkriminációs Törvényben (Racial Discrimination Act, RDA) szerepelt.⁴³ Erre a jogszabályra hivatkozva nyújtotta be keresetét Eddie Mabo, egy kis sziget, Mer (vagy Murray-sziget) lakója. A terület a – Pápua Új-Guineát és Ausztrália északi csücskét elválasztó – Torres-szoros szigeteinek csoportjába tartozik, lakója tehát Torres-szoros szigetek lakosként (az „aboriginal” néven elismert őslakosok melletti másik bennszülöttnek tekintett csoport tagjaként) elismert személy volt.

Bár a kereset jogi megfogalmazása diszkriminatív intézkedésre alapozott tulajdonjogi követelés volt, valójában nem nehéz ráismerni a korlátozás nélküli ausztrál fennhatóságot vitató önrendelkezési igényre. A sziget lakói hagyományos jogaikat és azok háborítatlan élvezetét kívánták jogi fórumok előtt érvényesíteni, hasonlóan ahhoz, amikor a már hivatkozott ENSZ Egyezségokmány 27. cikkére mint egyéni kulturális jogra alapítva küzdenek őslakos csoportok földjogaik elismeréséért.

A történelmi jelentőségű (1988-ban megszületett) bírósági döntés kimondta, hogy az 1985-ös queenslandi törvény diszkriminatív volt a miriam lakossággal (a Murray-sziget lakóival) szemben, tehát joghatás kiváltására sem

volt alkalmas.⁴⁴ Ezzel azonban a bíróság még nem válaszolta meg azt a kérdést, hogy a törvény végrehajtásának hiányában fennmaradtak-e a földhöz kapcsolódó (őslakos) jogok. Ezt a kérdést a második Mabo-ügyben vizsgálta a bíróság. Ahogy Sir Harry Gibbs, legfelsőbb bírósági bíró ez utóbbi, 1992-es döntés kapcsán utólag megjegyezte: „kevés vagy talán egyetlen egy ítélet sem szült ilyen sokféle reakciót, az eufóriától a mély aggodalomig”.⁴⁵

A hét bíró véleménye a döntés során több kérdésben megoszlott, az előkérdések eltérő arányban dőltek el. A legelső tisztázandó probléma a *native title* (bennszülött vagy őslakos jogcím) fogalma volt. Hat bíró (eggyel szemben) úgy döntött, hogy ezt a jogintézményt az ausztrál jog elismeri, vagyis az őslakosok – lényegében kisebbségi jogként – rendelkeznek bizonyos, a földhöz kapcsolódó, saját hagyományaik szerint gyakorolható jogokkal,⁴⁶ amelyek túlélték a gyarmatosítással járó szuverén döntést, a Korona területszerzését, a joghatóság kiterjesztését.⁴⁷ A döntés további részéből azonban kiderül, hogy meglehetősen korlátozott az a terület, ahol ilyen „túlélő” jogok léteznek, a bíróság ugyanis – az ítélet többségi érvelése szerint – nincs abban a helyzetben, hogy a szuverén (megfelelően konkrét és egyértelmű) döntéseit megkérdőjelezze, sőt – csekély többséggel, négy/három arányban úgy döntött, hogy – ilyen esetben a megfelelő anyagi ellentételezés hiányát sem kifogásolhatja. Ahol tehát a szuverén ilyen döntése találkozik egy *native title* alá tartozó területtel, ez utóbbit az új szerzés megszünteti.⁴⁸

Az őslakos földigények mégoly korlátozott elismerése is nagy visszhangot váltott ki a közvéleményben, és törvényhozói reakciót is kiváltott: a *Native Title Act*⁴⁹ 1993-as elfogadása a hivatalos indokolás szerint a Mabo-döntés után beállt bizonytalan jogi helyzet miatt vált szükségessé. A bírósági eljárás valóban feltárt egy lényegi ellentmondást, amely jogalkotói választ kívánt: a *terra nullius* elvének továbbélése ellentétesnek bizonyult az 1975-ös RDA antidiszkriminációs szabályaival. Az új törvény ezt elvi szinten úgy kívánta rendezni, hogy az 1975 utáni szerzéseket, amelyek sértették az RDA rendelkezéseit, nem tette semmissé, hanem ilyen esetekben utólagos kompenzáció kifizetését tette kötelezővé.⁵⁰

A törvény érvényesülését azonban két új fejlemény lényegesen befolyásolta. Egyrészt az őslakos jogokkal szemben kritikusabb John Howard kormánya került hatalomra, másrészt 1996-ban megszületett a bírósági döntés a Wik-ügyben.⁵¹ Az ítélet szerint a Korona földadományai mellett, akár ugyanazon területen is továbbélhettek őslakos jogok. Bár a jogi levezetés szerint ez csak akkor fordulhatott elő, ha a földadomány jellege összeegyeztethető volt az adott őslakos joggal – ellenkező esetben a korábban fennálló őslakos jog megszűnt –, a közvéleményben megjelent félelem szerint az ausztrálok többé a kertjük tulajdonjoga felől sem lehettek biztosak.

Az 1997-es törvényhozói válasz, merítve a félelmekből, szakított a korábban jellemző folyamattal, amely finom egyensúlyozásra törekedett az érde-

kek között. A *Native Title Amendment Bill* az őslakos szervezetek tiltakozása ellenére és a velük való konzultáció nélkül született meg.⁵² A törvény – a rákövetkező bírósági döntésekből láthatóan⁵³ – új szabályozásával felülírta a *native title* korábbi, *common law* alapján kidolgozott fogalmát, és jóval megszorítóbb elveket fektetett le.

Bár a hosszú folyamatban mind az igazságszolgáltatás, mind a törvényhozás fontos szerepet játszott, egyértelműen ez utóbbit terheli a felelősség, hogy elszalasztotta a lakosság egyes csoportjai közötti történelmi megegyezés lehetőségét.

Tom Calma, 35 éve őslakos ügyekkel foglalkozó szakember, az ausztrál őslakos ügyek biztosa összefoglalóan úgy értékelte az ismertetett „jogfejlődést”, hogy napjainkra egyértelmű: a *native title* az ausztrál tulajdonjogi hierarchia legaljára került. Problémafelvetésében az őslakos jogok megnyugtató rendezését számos kulcsterületre bontja, ezek közé sorolva azt a(z eljárásjogi) kérdést is, hogy a földkövetelésekről folyó eljárásban melyik oldalt terheli a bizonyítási kötelezettség.⁵⁴ Az őslakos jogok és többségi földtulajdon ütközésének európai példájában a bíróságok ugyanezzel a kérdéssel találkoztak, és – amint a következő esettanulmányban látni fogjuk – tanulságos megoldást dolgoztak ki.

Számi földjogok

A számi (korábbi szóhasználat: lapp) nép tagjai Észak-Európában, főleg Norvégiában és Svédországban élnek, de kisebb csoportok laknak Finnországban és Oroszországban is. Bár őslakosként elismert népcsoport, földigényeik a mai napig rendezetlenek, és például a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (International Labour Organisation, ILO) vonatkozó (169. számú, 1989-es) egyezményét⁵⁵ csak Norvégia ratifikálta.⁵⁶

A számik esetén nem kifejezett gyarmatosítás, hanem a többségi lakosság szervezett államainak terjeszkedése és a nemzetépítés folyamata volt a konfliktus forrása. A földművelő társadalom területszerzéseit alátámasztotta az a felfogás, mely szerint a számik „primitív” életformája (így a vándorló jellegű pásztorkodás) nem alkalmas arra, hogy tulajdonjogot keletkeztessen az időszakosan használt területek felett, így az északi államok fokozatosan kiterjesztették szuverenitásukat a számik által lakott területekre.

A számi jogok alapjaként (mint számi *Magna Charta*) szokás hivatkozni a *Lapp Kodícill* (vagy *Codicil*) nevű dokumentumra – amelyet a norvég és svéd királyság kötött egymással a határ megállapításáért vívott háborúskodás során –, azonban ebben az iratban nincs utalás tulajdonjogra.⁵⁷ A megszilárdult államhatárok azonban fennmaradtak, és további korlátot jelentenek a következő jogérvényesítés előtt.⁵⁸

Norvégiában hosszú ideig hivatalos cél volt a számi lakosság „civilizálása”, vagyis a „norvégosítás”, a földszerzésüket pedig törvényi úton lehetet-

lenítették el.⁵⁹ Az asszimilációs politika eredménye az lett, hogy a második világháború után már nem tekintették különálló népcsoportnak a számikat (ezért nem is merült fel hivatalos szinten, hogy az 1957-es ILO egyezményt⁶⁰ alkalmazzák rájuk). A bős-nagymarosi beruházás elleni mozgalomhoz hasonlóan a számi jogokért folytatott harcban az első széles körben mozgósító erejű ügy egy vízerőműhöz köthető (az Alta-völgyben). Az ügy az Emberi Jogok Európai Bizottságát is megjárta, azonban egyrészt a kérelmet nem fogadta be a Bizottság, másrészt a döntésben utalt arra, hogy a korlátozása nem haladta meg a demokratikus társadalomban szükséges mértéket.⁶¹

Több számi ügyet tárgyalt az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága is, a kérelmek jellemzően a hagyományos életmód megőrzésének jelszavával igényeltek jogvédelmet. Az 1992-es *Ilmari Länsman és mások kontra Finnország*-döntésben⁶² számi rénszarvastenyésztők támadták meg a Központi Erdészeti Tanács és egy magánvállalat között létrejött szerződést, amely egy adott területen engedélyezte a kőkitermelést és -elszállítást. Az Emberi Jogi Bizottság a körülményeket mérlegelve arra jutott, hogy bár elviekben ez a típusú tevékenység sérthette volna az Egyezségokmány 27. cikkében biztosított jogot – amelybe a számiak hagyományos életformájaként ismert rénszarvastenyésztés is beletartozik –, a konkrét esetben támadott gazdasági tevékenység nem érte el azt a lényeges hatást, amely a jogsértés megállapítását megalapozta volna.⁶³ A döntés hivatkozott arra, hogy a kitermelés és a szállítás olyan időszakokra esett, amikor a rénszarvasok nem legelnek a kérdéses területen. Hasonlóan „korlátozott hatást” fejtettek ki a *Jouni E. Länsman és mások kontra Finnország*-ügyben sérelmezett tevékenységek a Bizottság megállapítása szerint.⁶⁴

Az ügyek fő következménye – a konkrét kérelmek sikertelensége ellenére –, hogy a számi rénszarvastenyésztő életmódot a 27. cikk szerint védendő jogként ismerték el. Ez alapján pedig további, súlyosabb beavatkozás esetén újabb kérelem akár ugyanazon ügyben is sikerrel járhat (ha a beavatkozás túllépi a szükséges és arányos mértéket).⁶⁵ Az így biztosított védelem azonban több szempontból korlátozott. Egyrészt hagyományos életformaként kell kérni a védelmet, tehát bármilyen modernizáció azzal a veszéllyel fenyeget, hogy az már kikerül a hivatkozott cikk alá tartozó kulturális alapon garantált körből, illetve nem biztosít védelmet olyan sérelmekkel szemben, amelyeknél nem tud a kérelmező ilyen „kulturális” kapcsolatot felállítani. Másrészt ezek az egyedi esetek, bár adott esetben nagy horderejűek, és belső politikai-jogi lépéseket válthatnak ki, távolról sem helyettesítik a nemzeti szintű politikai-jogi válaszokat.

Nyugatabbra, Svédországban a rénszarvas-legeltetési esetek keltettek jelentős visszhangot. Hasonlóan az ausztrál esetek központi eleméhez, itt is a föld tulajdonjoga volt az érdemi kérdés, tudniillik, hogy a nemzetépítés (az ausztrál esetben: gyarmatosítás) folyamán zajlott földosztások mennyiben ír-

ták felül a számik korábbi (és *de facto* továbbélő) használati jogait. (A tevékenységek jellegéből fakadt, hogy a svéd földművesek érdekeit gyakran sértették a legeltető számik érdekei, és viszont.) A bírósági eljárásban a számikat terhelő bizonyítási teher gyakorlatilag ellehetetlenítette, hogy tulajdonjogukat vagy használati jogukat érvényesítsék: okiratilag alátámasszák; miközben a svéd földművesek a szerzés jogcímét jellemzően egyszerűen bizonyították hivatalos irattal, szerződéssel stb. Nem nehéz arra a következtetésre jutni, figyelembe véve a többségi társadalom és a számi kultúra különbségeit, hogy ez az eltérő életforma alapján a gyakorlatban súlyos diszkriminációt jelentett – melyet azonban esetről esetre érvényes módon nehéz általános elvek szintjén kiküszöbölni.

A megoldásért elég a határ túloldalára, az érintett legeltetési terület nyugatibb, norvég felére menni.⁶⁶ A *Selbu* ügyben⁶⁷ a Norvég Legfelsőbb Bíróság, mintha csak a korábbi (svéd és ausztrál) esetekben használt érvelésekre válaszolna, kifejtette, hogy nem lehet döntő súllyal figyelembe venni azt a tényt, hogy az adott területen tárgyi emlékek nem bizonyítják a számi jelenlétet.⁶⁸ A törvény helyes értelmezése a bíróság szerint az, ha a hagyományosan rénszarvas-legeltetésére használt területeken a számi jogokat megkérdőjelező félre tesszük a bizonyítási terhet – bár az ekképpen felállított vélelem megdöntéséhez elegendő annak valószínűsítése, hogy a területen a földhasználat mértéke nem érte el azt a szintet, amely alapján azt legeltetési körzetnek kellene tekinteni.⁶⁹

Ezzel tehát a norvég igazságszolgáltatás mintegy orvosolta a többségi jogrendszernek a kulturális különbségek folytán érvényesülő részrehajló alkalmazását. Az átfogó rendezést azonban, ahogy azt az ausztrál esetben is láttuk, nem lehet a bíróságoktól várni, ahhoz törvényhozói válaszra van szükség.

A 2001-es *Selbu*-döntés eredőjeként fogadta el a norvég parlament a 2005-ös Finnmark törvényt, amely legfelsőbb bírósági érvelést követve elismerte, hogy a számik a hagyományos földhasználattal bizonyos kollektív és egyéni jogokat szereztek.⁷⁰ Finnmark Norvégia legészakibb és legnagyobb kiterjedésű megyéje, és itt él a norvégiai számik nagy része (25 ezer a 40 ezerből).⁷¹ A földterület 96%-a eredetileg is állami kézben volt, amit a törvénnyel a megye lakosságának, vagyis a megyei tanács kezelésébe adtak. Ahogy Henriksen, Scheinin és Åhrén fogalmaznak, a törvénnyel beállott helyzet nem éri el az önrendelkezés szintjét, de egyfajta „együtt-rendelkezést” valósít meg (*self-determination* helyett *co-determination*).⁷² A csoporthoz tartozás ismérve pedig nem az önmeghatározás vagy a számi felmenők, hanem a területiség. Mivel a törvény a föld tényleges megosztására bonyolult rendelkezéseket tartalmaz, annak következményeiről még korai lenne véleményt mondani.

Svédországban a helyzet elvileg hasonló, azonban a gyakorlatban rosszabb. A határok kijelölésére létrehozott bizottság előtti eljárásban az általa-

nos svéd jogszabályi környezet szerint azt kell bizonyítani, hogy az érintett számi a területet 90 éve birtokolja. Ahogy Lars-Anders Baer, a Számi Parlament Tanácsának elnöke fogalmazott – az ENSZ Faji Diszkrimináció Megszüntetésére létrehozott Bizottsághoz írott levelében –, a számi földjogok jogi (kormányzati) elismerése egyelőre csak elméletben valósult meg.⁷³

Végszó

A tanulmányban áttekintett esetek és elvek alapján levonható a következtetés, hogy a kollektív kárpótlások esetében meghatározóbb szempont a kollektív vetület, mint pusztán az, hogy kárpótlásról (vagy kártérítésről) van szó. Az intézményt körülvevő bizonytalanság betudható annak, hogy a vagyoni jogok általában jobban vitatottak, mint például pusztán a jogsértés szimbolikus elismerése, illetve a jogsértő büntetőjogi felelősségre vonása, és a materiális rendelkezések mellett azt a megoldást, hogy mindezt kollektív jogként biztosítsák, további kritikák érik. Mindezért a kollektív kárpótlás, ha megvalósul, jellemzően bonyolult folyamat eredménye. Egyfajta ideális és mégis reális forogatókönyvet úgy írhatunk le, hogy a bíróság – sokszor elkerülhetetlenül alapjogi ítélezést folytatva – lépéskényszerbe hozza a törvényhozást, amely ezt követően már nem dönthet úgy, hogy egyáltalán nem biztosít kárpótlást (nem rendezi a földkérdést stb.). A bíró dönt tehát a szükségességről, és ennek végrehajtásaként a törvényhozás a megvalósítás mikéntjéről határoz.

A tárgykörben hozott – törvényhozói vagy bírósági – döntések „*legal transplant*” módjára irányadóak lehetnek más országokban, melyek hasonló dilemmákkal kerülnek szembe. Ezt a folyamatot erősíti egyes nemzetközi szervezetek ismertetett munkája, és más tendenciák, amelyek az áldozatok jogi és vagyoni megerősítésével kívánják a valóban áldozatközpontú jogvédelmet megvalósítani, egyúttal hatékonyan szolgálva a megelőzés ügyét. E folyamat részeként tekinthetünk az őslakos népek jogainak fogalomkörében létrejött szabályok rendszerére is. Miközben ennek a folyamatnak a relatív sikere példa lehet a más területeken folyó jogalkotó munkára, (a korábban idézett) Tom Calma egy fontos veszélyforrásra is felhívja a figyelmet:⁷⁴ az őslakos jogok sok tekintetben kizárólag a „hagyományos életmód ketrecében” érvényesíthetőek, a védelem csak az „autentikus” életformákat illeti meg, más igények, (föld)követelések is csak ehhez kapcsolódva érvényesíthetőek. Az ősinék tekintett életvitel feladása nagy árat követelhet, számos deklarált céllal ellentétes hatást váltva ki.

Irodalomjegyzék

- Åhrén, Mattias: Indigenous Peoples' Culture, Customs, and Traditions and Customary Law – The Saami People's perspective. *Arizona Journal of International and Comparative Law* 21/2004 63–112. p.
- Baer, Lars-Anders: The Rights of Indigenous Peoples. A Brief Introduction in the Context of the Sámi. *International Journal on Minority and Group Rights* 12/2005 245–267. p.
- Calma, Tom: *Indigenous Issues in the Durban Review*. Castan Centre Public Forum: Can the UN Combat Racism. A Preview of the Durban Review Conference. Melbourne, 2009. február 20. Elérhető: <http://www.hreoc.gov.au/about/media/speeches/race/2009/20090220_Durban_Review.html> (letöltve 2009.09.04.)
- Chapman, Chris: *Transitional Justice and the Rights of Minorities and Indigenous Peoples*. International Center for Transitional Justice, 2008 (tervezet)
- Cowen, Tyler: How Far Back Should We Go? Why Restitution Should Be Small. In: *Retribution and Reparation in the Transition to Democracy* (Cambridge, Cambridge University Press, 2006) 17–32. p.
- Errico, Stefania – Hocking, Barbara Ann: Reparations for Indigenous Peoples in Europe: The Case of the Sámi People. In: Lenzerini, Federico (szerk.): *Reparations for Indigenous Peoples. International and Comparative Perspectives*. (New York, Oxford University Press, 2008)
- Fórika Zsolt: A tulajdonhoz való jog az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlatában. A strasbourgi garanciarendszer jelentősége a romániai ingatlan-restitúcióban. *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny* 2008. (IV. évf.) 13. 5–40. p.
- Henriksen, John B. – Scheinin, Martin – Åhrén, Mattias: The Saami People's Right to Self-determination. Background Material for the Nordic Saami Convention. *Gáldu Čála. Journal of Indigenous Peoples Rights* 3/2007 52–97. p.
- Lamm Vanda: A jelentős környezeti károkért való felelősség legújabb szabályozása az Európai Unió jogában. *Állam és Jogtudomány* 2001/3–4 251–270. p.
- Lamm Vanda: Néhány megjegyzés a nukleáris kárfelelősségi nemzetközi szerződésekről. *Állam és Jogtudomány* 1985/3 461–478. p.
- Musgrave, Thomas D.: *Self-determination and National Minorities*. (Oxford, Oxford University Press, 2000)
- Shelton, Dinah: *Remedies in International Human Rights Law*. Második kiadás. (New York, Oxford University Press, 2005)
- Tehan, Maureen: A Hope Disillusioned, an Opportunity Lost? Reflections on Common Law Native Title and Ten Years of the Native Title Act. *Melbourne University Law Review* 27 2003. augusztus 526–538. p.
- Vizi Balázs: A kisebbségek közéleti jogai és a lapp parlamentek. *Fundamentum* 2001/3 5–26. p.

- Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*. Jóváhagyta a Közgyűlés 260 A (III) számú, 1948. december 9-én kelt határozata.
- Convention on Biological Diversity*, United Nations Environment Program, Division of Environmental Law and Conventions. L. <<http://www.cbd.int>> (letöltve: 2009.09.04.)
- Draft United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples* (1994/45.) <[http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/\(Symbol\)/E.CN.4.SUB.2.RES.1994.45.En](http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/(Symbol)/E.CN.4.SUB.2.RES.1994.45.En)> (letöltve: 2009.09.04.)
- ENSZ Alapelvek és iránymutatás az emberi jogok nemzetközi jogát és a nemzetközi humanitárius jogot súlyosan és kirívó módon megsértő cselekmények áldozatainak jogorvoslathoz és kárpótláshoz való jogáról: *Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law*, elfogadta és kihirdette az ENSZ Közgyűlés 2005. december 16-án kelt 60/147-es határozata. Elérhető: <<http://www2.ohchr.org/english/law/remedy.htm>> (letöltve: 2009.09.04.) A dokumentum Böszörményi Jenő által készített magyar fordítása: *Acta Humana* (2006/3–4.) 237–245. p.
- Finnmark Act*: a 2005. június 17-ei, 2005. évi 85. törvény <<http://finnmarksloven.web4.acos.no/artikkel.aspx?AId=147&back=1&Mid1=140>> (letöltve: 2009.09.04.)
- A független országokban élő őslakos és törzsi népekről szóló egyezmény („*Convention concerning Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries*”), elfogadták 1989. június 27-én, hatályba lépett 1991. szeptember 5-én. <<http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C169>> (letöltve: 2009.09.04.)
- A független országokban élő őslakos és más törzsi és féltörzsi népességek védelméről és integrációjáról szóló egyezmény („*Convention concerning the Protection and Integration of Indigenous and Other Tribal and Semi-Tribal Populations in Independent Countries*”), elfogadták 1957. június 26-án, hatályba lépett 1959. június 2-án. <<http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C107>> (letöltve: 2009.09.04.)
- International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*. Elfogadva a Közgyűlés 2106 (XX) számú, 1965. december 21-én kelt határozatával.
- Jon Inge Sirum et al. vs. Essand Reindeer Pasturing District and Riast/Hylling Reindeer Pasturing District*, No. 4B/2001 (2001. június 21.) („Selbu” ügy/Számi legeltetési jogok), a Norvég Legfelsőbb Bíróság ítélete.
- Mabo vs. Queensland (No 2)* („Mabo-ügy”) [1992] HCA 23; (1992) 175 CLR 1 (1992. június 3.), Ausztrál Legfelsőbb Bíróság.
- Mabo vs. Queensland* [1988] HCA 69; (1989) 166 CLR 186 (1988. december 8.), Ausztrál Legfelsőbb Bíróság.
- A Nemzetközi Bíróság 2007. február 26-ai ítélete, General List No. 91. Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (*Bosnia and Herzegovina vs. Serbia and Montenegro*) <<http://www.icj-cij.org/docket/files/91/13685.pdf>> (letöltve: 2009.09.04.)

- Nuclear Claims Tribunal – Nukleáris Igények Törvényszéke – *Bikini case*, NCT No. 23-04134, 39. p. <<http://www.bikiniatoll.com/Nuclear%20Claims%20Tribunal%20Dec.pdf>> (letöltve: 2009.09.04.)
- Open-ended Ad Hoc Working Group of Legal and Technical Experts on Liability and Redress in the Context of the Cartagena Protocol on Biosafety*. UNEP/CBD/BS/WG-L&R/4/INF/3, 2007. augusztus 22. Elérhető: <<http://www.cbd.int/doc/meetings/bs/bswglr-04/information/bswglr-04-inf-03-en.doc>> (letöltve: 2009.09.04.)
- Plan de Sánchez Massacre vs. Guatemala*. 2004. április 29-én kelt ítélet. Series C No. 105, Inter-American Court of Human Rights.
- Plan de Sánchez Massacre v.s Guatemala*. Kártérítés és költségek. 2004. november 19-én kelt ítélet. Series C No. 116, Inter-American Court of Human Rights.
- Proposed American Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, Inter-American Commission on Human Rights*, 1333rd Sess., 95th Reg. Sess. (1997. február 26.)
- Queensland Coast Islands Declaratory Act*: Queenslandi partmenti szigetekről szóló deklaratív, 1985. évi 27. törvény
- Radislav Krstić ügyében 2004. április 19-én hozott ítéletet, ICTY (teljes névvel: International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia Since 1991) IT-98-33-A <<http://www.un.org/icty/krstic/Appeal/judgement/krs-aj040419e.pdf>> (letöltve: 2009.09.04.)
- A Számi Parlament észrevételei Svédország 18. időszaki jelentéséről a Faji Diszkrimináció Megszüntetésére létrejött Bizottság előtt*, 2008 <<http://www.sametinget.se/4799>> (letöltve: 2009.09.04.)
- The Wik Peoples vs. State of Queensland*. (1996) 187 CLR 1 (1996. december 23.), Ausztrál Legfelsőbb Bíróság.

Jegyzetek

- ¹ L. Emil Cioran, Janko Janev and Justin Popović munkásságát, hogy csak néhány nevet említsünk a dél-kelet-európai régióból.
- ² L. ebben a számban az őslakos népek jogairól szóló összefoglaló tanulmányt.
- ³ Feltűnő, hogy a vonatkozó nemzetközi dokumentumokban puha állami kötelezettségként, a lehetséges mértékben, fokozatosan, lényegében vállalásként jelenik meg minden olyan elem, amely tényleges állami finanszírozási kötelezettséget kíván például az oktatás vagy a média területén.
- ⁴ Chapman, Chris: *Transitional Justice and the Rights of Minorities and Indigenous Peoples*. International Center for Transitional Justice, 2008 (tervezet), 4. p.
- ⁵ Fórika Zsolt: A tulajdonhoz való jog az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlatában. A strasbourgi garanciarendszer jelentősége a romániai ingatlanrestitúcióban. *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny* 2008. (IV. évf.) 13. 5–40. p.

- ⁶ Musgrave idézi az ausztrál kormány levelét 1929-ből, miszerint a kisebbségi jogok az ellentételezés egy formáját jelentik cserébe azért, hogy a kisebbség nem tudta gyakorolni az önrendelkezési jogot. Musgrave, Thomas D.: *Self-determination and National Minorities*. (Oxford, Oxford University Press, 2000) 40. p.
- ⁷ L. a Black's Law Dictionary (2004, 8. kiadás) „compensation” szócikkét. Az elvégzett munkáért fizetendő munkabér például szintén leírható ezzel a kifejezéssel.
- ⁸ A fogalmak közti különbséget jól megjeleníti a Ptk. 107. § (2) bekezdése: „A tulajdonos a szűkséghelyzetbe került személytől kártalanítást, attól pedig, aki a szűkséghelyzet megszüntetése során indokolatlanul nagy kárt okozott, kártérítést követelhet.” Vagy az 1991. évi XXV. törvény és az 1992. évi XXIV. törvény címében: „részleges kárpótlás”.
- ⁹ A négy bemutatandó esetből kettőnél alapjaiban törvényhozói, politikai döntés, egyenél megállapodás és csak egynél vitathatatlanul – bíróság által az általános kárrendelési szabályok alapján megítélt – kártérítés a kompenzáció formája.
- ¹⁰ L. a Nemzetközi Bíróság 2007. február 26-ai ítéletét, General List No. 91. Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (*Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro*) <<http://www.icj-cij.org/docket/files/91/13685.pdf>> (letöltve: 2009.09.04.)
- ¹¹ L. például a Radislav Krstić ügyében 2004. április 19-én hozott ítéletet, ICTY (teljes névvel: International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia Since 1991) IT-98-33-A <<http://www.un.org/icty/krstic/Appeal/judgement/krs-aj040419e.pdf>> (letöltve: 2009.09.04.)
- ¹² Nehéz esetként hivatkozni lehet a Jugoszláviából a második világháború után (Németországba) kitelepített németeknek a két ország megállapodása alapján járó kompenzációra. (Várady Tibor szóbeli tájékoztatása alapján.) Azonban ebben az esetben a kárigények egyéniesítése olyan mértékig történt meg, hogy a kollektív vetület a jóvátétel kapcsán csak áttételesen merülhet fel – ha egyáltalán –, annak ellenére, hogy maga a jogsértés kétségkívül kollektív rendelkezés volt jugoszláv részről.
- ¹³ Amennyiben a kár bizonyítását követően azonos ténybeli és jogi alaptól pert indítónak elég azt bizonyítani, hogy a korábbi pernyertessel azonos pozícióban van (a releváns körülményeket tekintve). L. *Federal Rules of Civil Procedure*, Rule 23. Class Actions. Elérhető például: <<http://www.law.cornell.edu/rules/frcp/Rule23.htm>> (letöltve: 2009.09.04.)
- ¹⁴ A *Remedies in International Human Rights Law* című összefoglaló nemzetközi jogi munka sem véletlenül foglalkozik a kollektív kompenzációval az eljárásjogi kérdések között. Shelton, Dinah: *Remedies in International Human Rights Law*, Második kiadás. (New York, Oxford University Press, 2005) 246. p., 6.1.4. pont.
- ¹⁵ Theo van Boven holland jogász az ENSZ különleges megbízottjaként foglalkozott a témával és kezdte meg azon elvek kidolgozását, melyeket később az ENSZ Közgyűlés elfogadott. A dokumentum angol címe: *Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law*, elfogadta és kihirdette az

ENSZ Közgyűlés 2005. december 16-án kelt 60/147-es határozata. Elérhető: <<http://www2.ohchr.org/english/law/remedy.htm>> (letöltve 2009.09.04.) A dokumentum Böszörményi Jenő által készített magyar fordítása – melyet jelen tanulmány is igyekezett követni – megtalálható az *Acta Humana* 2006. (17. évf.) 3-4. számának 237–245. oldalán.

- ¹⁶ *Convention on Biological Diversity*, illetve a kapcsolódó egyezmények, United Nations Environment Program, Division of Environmental Law and Conventions. L. <<http://www.cbd.int>> (letöltve: 2009.09.04.) A környezeti károk kezelése kapcsán az EU-helyzetről ad áttekintést Lamm Vanda: A jelentős környezeti károkért való felelősség legújabb szabályozása az Európai Unió jogában. *Állam és Jogtudomány* 2001/3-4 251–270. p. Az atomfegyverkezéssel járó kárrendezési kérdésekhez egy korábbi munkát: Lamm Vanda: Néhány megjegyzés a nukleáris kárfelelősségi nemzetközi szerződésekről. *Állam és Jogtudomány* 1985/3 461–478. p.
- ¹⁷ L. az ad hoc munkacsoport által kiadott dokumentumot: *Open-ended Ad Hoc Working Group of Legal and Technical Experts on Liability and Redress in the Context of the Cartagena Protocol on Biosafety*. UNEP/CBD/BS/WG-L&R/4/INF/3, 2007. augusztus 22. Elérhető: <<http://www.cbd.int/doc/meetings/bs/bswglr-04/information/bswglr-04-inf-03-en.doc>> (letöltve: 2009.09.04.)
- ¹⁸ Ismertetését L. ugyanezen számban, az őslakos népek jogairól szóló tanulmányt. A Nyilatkozat magyar fordítása szintén olvasható ugyanezen számban, a Tóth Norbert által átültetett szöveget használja jelen tanulmány is.
- ¹⁹ A nyilatkozat tervezetét már 1994-ben elfogadták: *Draft United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples* 1994/45 <[http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/\(Symbol\)/E.CN.4.SUB.2.RES.1994.45.En](http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/(Symbol)/E.CN.4.SUB.2.RES.1994.45.En)> (letöltve 2009.09.04.)
- ²⁰ A kapcsolódó dokumentumok, tervezetek elérhetőek innen: <http://www.oas.org/dil/indigenous_peoples_Negotiation_Texts.htm> (letöltve 2009.09.04.) A nyilatkozat angol neve: *Proposed American Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, Inter-American Commission on Human Rights*, 1333rd Sess., 95th Reg. Sess. (1997. február 26.)
- ²¹ A független országokban élő őslakos és törzsi népekről szóló egyezmény („*Convention Concerning Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries*”), elfogadták 1989. június 27-én, hatályba lépett 1991. szeptember 5-én. <<http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C169>> (letöltve 2009.09.04.) Az egyezményről bővebben L. ugyanebben a számban az őslakos népek jogairól szóló tanulmányt.
- ²² *International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*. Elfogadva a Közgyűlés 2106 (XX) számú, 1965. december 21-én kelt határozatával.
- ²³ *Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*. Jóváhagyta a Közgyűlés 260 A (III) számú, 1948. december 9-én kelt határozata.
- ²⁴ A problémafelvetést L. részletesebben: Cowen, Tyler: *How Far Back Should We Go? Why Restitution Should Be Small*. In *Retribution and Reparation in the Transition to Democracy* (Cambridge, Cambridge University Press, 2006) 17–32. p.
- ²⁵ Mint ahogy a büntetőjogi dogmatikában ismert ok-okozati elvek (a természettudományos logikai levezetéstől elrugaszkodva a *conditio sine qua non* vagy az adekvát kauza-

litás teóriája) olykor elégtelen magyarázó ereje sem teszi lehetővé a büntetőjogi okozatosság megállapítását, végső soron a józan ész alapján elfogadható „releváns” okozatiság figyelembevételével. Az oksági elméletekről L. Földvári József: *Magyar büntetőjog. Általános rész.* (Budapest, Osiris Kiadó, 2006) 104–110. p. (Az okozati összefüggés) vagy Busch Béla (szerk.): *Büntetőjog. Általános rész.* Harmadik, hatályosított kiadás. (Budapest, HVG-Orac, 2006) 99–103. p. (4.2.4.2.3. Az okozati összefüggés)

²⁶ Tyler: *i.m.*, 17. p.

²⁷ *Rome Statute of the International Criminal Court.* A/CONF.183/9, elfogadva 1998. július 17-én, hatályba lépett 2002. július 1-jén.

²⁸ *The Responsibility to Protect.* Az Intervenció és állami szuverenitás nemzetközi bizottságának 2001 decemberében kelt jelentése. (A fogalom gyakori hivatkozása az „R2P” betűszó is.) A jelentés elérhető: <<http://www.iciss.ca/report2-en.asp>> (letöltve 2009.09.04.)

²⁹ *Conference on Jewish Material Claims Against Germany.* A vagyoni listát L. <http://www.claimscon.org/?url=about_us/liquid-assets> (letöltve: 2009.09.04.) vagy részletesebben a konferencia gazdálkodásáról: <<http://www.claimscon.org/audit/>> (letöltve 2009.09.04.)

³⁰ L. a Marshall-szigetek Köztársasága Nuclear Claims Tribunal – Nukleáris Igények Törvényszéke – nevű bíróságának 2001-es döntését az ügyben: *Bikini case*, NCT No. 23-04134, 39. p. <<http://www.bikiniatoll.com/Nuclear%20Claims%20Tribunal%20Dec.pdf>> (letöltve 2009.09.04.)

³¹ Az ítéletben felhasznált jelentés egy hatósági orvos korabeli beszámolójára hivatkozik. L. például az ítélet 38–39. oldalait.

³² Az Egyesült Államok Haditengerészeti Történelmi Központja elismeri a kísérletek sajátos célját, de emberi kísérleteket nem említ: „A kísérletsorozat során tanulmányozni kívánták az atomfegyverek hatását hadihajókon, felszereléseken és egyéb tárgyakon. A tesztek fontos információt nyújtottak volna a hadihajók túlélési esélyeiről egy atomháború esetén. Mind a haditengerészetet, mind a légierőt rendkívüli módon érdekelték a kísérleti eredmények, tekintetbe véve a lehetséges költségvetési vonzatokat. Tudományos szempontból technikai kísérleteket terveztek olyan jelenségek vizsgálatára is, mint az atomfegyverek felrobbanása vagy a sugárfertőzöttség.” *Department of the Navy – Naval Historical Center. Operation Crossroads: Bikini Atoll.* <<http://www.history.navy.mil/ac/bikini/bikini1.htm>> (letöltve 2009.09.04.)

³³ L. az ítélet V. A. részét.

³⁴ L. az ítélet 42–43. oldalát.

³⁵ L. a 29. cikket.

³⁶ *Plan de Sánchez Massacre vs. Guatemala.* 2004. április 29-én kelt ítélet. Series C No. 105, Inter-American Court of Human Rights.

³⁷ *Plan de Sánchez Massacre vs. Guatemala.* Kártérítés és költségek. 2004. november 19-én kelt ítélet. Series C No. 116, Inter-American Court of Human Rights.

³⁸ L. az érdemi (első) döntés 42(7) cikkét.

³⁹ L. a második – kártérítésről és költségekről hozott – ítélet 93–111. cikkeit.

- ⁴⁰ *Queensland Coast Islands Declaratory Act* („Queenslandi partmenti szigetekről szóló deklaratív törvény”) 1985, No. 27. A törvény azért volt „deklaratív”, mert a jogi helyzet tisztázásaként „deklarálta” a túlélő jogok megszűnését.
- ⁴¹ L. a törvény 3., 4. és 5. fejezetét.
- ⁴² L. a Mabo-döntésben Brennan bíró indokolásának 72. cikkét. *Mabo vs. Queensland* (No 2) („Mabo-ügy”) [1992] HCA 23; (1992) 175 CLR 1 (1992. június 3.)
- ⁴³ Bár a kifejezett alapjogi charta hiányzik az ausztrál alkotmányból az intézményi szabályok mellől, a tulajdonjog-védelmi klauzula szerepel az 1900-as törvényben: 51(xxxi) szakasz, *Commonwealth of Australia Constitution Act 1900* (1900 c. 12 63_and_64_Vict)
- ⁴⁴ L. a – Brennan, Toohey és Gaudron bírák által jegyzett – többségi Mabo-döntés 21. szakaszát. *Mabo vs. Queensland* [1988] HCA 69; (1989) 166 CLR 186 (1988. december 8.), Ausztrál Legfelsőbb Bíróság.
- ⁴⁵ Gibbs, Sir Harry: Előszó. In: Margaret Stephenson – Suri Ratnapala (szerk.): *Mabo: A Judicial Revolution* (1993). xiii, xiii. Idézi: Tehan, Maureen: A Hope Disillusioned, an Opportunity Lost? Reflections on Common Law Native Title and Ten Years of the Native Title Act. *Melbourne University Law Review* 27 (2003. augusztus): 526–538. p., II. rész: „The Promise of Mabo: the High Court’s ‘Great Leap Forward’”
- ⁴⁶ L. a döntés Mason főbíró és McHugh bíró által jegyzett indokolásának 2. cikkét vagy Brennan bíró indokolásának 64. cikkét.
- ⁴⁷ Tehan: *i.m.*, II. A. fejezet: „Before Mabo: The Common Law.”
- ⁴⁸ L. Brennan bíró indokolásának 74–75. cikkei.
- ⁴⁹ 1993. évi 10. törvény az őslakos jogcíméről.
- ⁵⁰ L. Tehan: *i.m.*, IV. B. fejezet: „Validation and the RDA.”
- ⁵¹ Az Ausztrál Legfelsőbb Bíróság 1996. december 23-ai ítélete (1996) 187 CLR 1: *The Wik Peoples vs. State of Queensland*.
- ⁵² Tehan: *i.m.*, V. fejezet: „The Allure of ‘Certainty’: Wik, the Ten Point Plan and the Native Title Amendment Act 1998 (CTH)”
- ⁵³ L. például az Ausztrál Legfelsőbb Bíróság három jelentős döntését a tárgyban: *Western Australia vs. Ward* (2000) 170 ALR 159 (*Ward*), *Wilson vs. Anderson* (2002) 190 ALR 313 és *Yorta Yorta vs. Victoria: Members of the Yorta Yorta Aboriginal Community vs. The State of Victoria* (2002) HCA 58 (12 December 2002).
- ⁵⁴ Calma, Tom: *Indigenous Issues in the Durban Review*. Castan Centre Public Forum: Can the UN Combat Racism. A preview of the Durban Review Conference. Melbourne, 2009. február 20. Elérhető: <http://www.hreoc.gov.au/about/media/speeches/race/2009/20090220_Durban_Review.html> (letöltve: 2009.09.04.)
- ⁵⁵ L. a 22. jegyzetet.
- ⁵⁶ A Számi Parlament észrevételei Svédország 18. időszaki jelentéséről a Faji Diszkrimináció Megszüntetésére létrejött Bizottság előtt, 2008, 4. p. Elérhető: <<http://www.sametinget.se/4799>> (letöltve 2009.09.04.)
- ⁵⁷ Errico, Stefania és Hocking, Barbara Ann: Reparations for Indigenous Peoples in Europe: The Case of the Sámi People. In: Lenzerini, Federico (ed.): *Reparations for*

Indigenous Peoples. International and Comparative Perspectives. (New York, Oxford University Press, 2008) 372. p.

- ⁵⁸ A határokon átnyúló egyesítésnek inkább egyfajta szimbolikus formáját jelentik az évek óta – Norvégiában 1989, Svédországban 1993, Finnországban 1995 óta – működő kisebbségi parlamentek. L. Vizi Balázs: A lapp parlamentek a skandináv országokban. A kisebbségek közéleti jogai és a lapp parlamentek. *Fundamentum* 2001/3. 5–26. p.
- ⁵⁹ Az 1902-es norvég földforgalmi törvény teljes tiltása után az 1933-as rénszarvas-legeltetésről szóló törvény elismert bizonyos jogokat, de bármilyen ütközés esetén a nem-számi érintett joga élvezett elsőbbséget. L.: Åhrén, Mattias: Indigenous Peoples' Culture, Customs, and Traditions and Customary Law – The Saami People's perspective. *Arizona Journal of International and Comparative Law* 21/2004 63. pont, 73. p., és Errico és Hocking: *i.m.*, 372–373. p., 52. lábjegyzet.
- ⁶⁰ *A független országokban élő őslakos és más törzsi és féltörzsi népségek védelméről és integrációjáról szóló egyezmény* („Convention Concerning the Protection and Integration of Indigenous and Other Tribal and Semi-Tribal Populations in Independent Countries”), elfogadták 1957. június 26-án, hatályba lépett 1959. június 2-án. <<http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C107>> (letöltve 2009.09.04.) Az ILO vonatkozó egyezményeiről L. jelen szám őslakos jogokról szóló cikkét.
- ⁶¹ EJE, G. és E. *kontra Norvégia* (9278/81. és 9415/81. számú kérelmek), 1983. október 3-án kelt döntés, 2. szakasz, 7. p., idézi: Errico és Hocking: *i.m.*, 373–374. p.
- ⁶² 511/1992. számú tájékoztató: Finnország. 08/11/94. CCPR/C/52/D/511/1992. 2.1. és 2.3. pont.
- ⁶³ *Ilmari Länsman és mások kontra Finnország-ügy*, 7.4., 9.5., 9.6., 9.8. és 10. pontok.
- ⁶⁴ *Jouni E. Länsman és mások kontra Finnország*, 671/1995. számú tájékoztató, U.N. Doc. CCPR/C/58/D/671/1995 (1996). 10.7. pont.
- ⁶⁵ Egy másik híres bizottsági döntés szintén az arányosságra hivatkozott, azonban ezt anélkül tette, hogy a gyakorlatban a beavatkozás mértékét részleteiben vizsgálta volna. Azonban ez az eset, az *Ivan Kitok kontra Svédország-ügy* (1985) a számiak közötti vitákról, a számi falvakhoz tartozás kérdéséről és az ehhez kapcsolódó többletjogokról szólt. (A kérelmező számi származású volt, de egy számi faluközösség sem ismerte el tagjaként, ezért csak korlátozott állattenyésztési jogok illették meg, és ő ezt a 27. cikkbe ütközőnek, illetve diszkriminatívnak tartotta.) *Ivan Kitok kontra Svédország*, 197/1985. számú tájékoztató, CCPR/C/33/D/197/1985 (1988).
- ⁶⁶ Arról, hogy a kisebbségi jogi küzdelemben milyen többlethátrányt okoz pusztán az a tény, hogy a közösség tagjaira különböző jogrendszer vonatkozik: Baer, Lars-Anders: The Rights of Indigenous Peoples. A Brief Introduction in the Context of the Sámi. *International Journal on Minority and Group Rights* 12/2005, 264. p.
- ⁶⁷ Norvég Legfelsőbb Bíróság, *Jon Inge Sirum vs. Essand Reindeer Pasturing District and Riast/Hylling Reindeer Pasturing District*, 2001. június 21-ei ítélet, 4B/2001. sorozatszámom.
- ⁶⁸ *Selbu-ügy*, 67–68. p.: *Jon Inge Sirum et al. vs. Essand Reindeer Pasturing District and Riast/Hylling Reindeer Pasturing District*, No. 4B/2001 (2001. június 21.) („Selbu”-ügy/Számi legeltetési jogok), a Norvég Legfelsőbb Bíróság ítélete. Továbbá: „the Sami

did of course have oral accounts. Such accounts that have been handed down must be assessed meticulously, but cannot be generally rejected. And where they are supported by other information, they may be given increased weight." *Selbu-ügy*, 29. p.

⁶⁹ *Selbu-ügy*, 24. p. Továbbá: „there must be proof of a particular legal basis that leads to there being no right to exercise reindeer husbandry in stretches of unenclosed land within the reindeer pasturing areas”.

⁷⁰ L. a 2005. június 17-ei, 2005. évi 85. törvény 5. fejezetét a Finnmark területén irányadó földhasználati szabályokra, illetve más erőforrások kezelésére: <<http://finnmarksloven.web4.acos.no/artikkel.aspx?AId=147&back=1&Mid1=140>> (letöltve 2009.09.04.)

⁷¹ Minority Rights Group: *World Directory of Minorities and Indigenous Peoples, Norway, Sami*. <<http://www.minorityrights.org/1499/norway/sami.html>> (letöltve 2009.09.04.)

⁷² Henriksen, John B. – Scheinin, Martin – Åhrén, Mattias: The Saami People’s Right to Self-determination. Background Material for the Nordic Saami Convention. *Gáldu Čála. Journal of Indigenous Peoples Rights* 3/2007 81. p.

⁷³ A Számi Parlament észrevételei Svédország 18. időszaki jelentéséről a Faji Diszkrimináció Megszüntetésére létrejött Bizottság előtt, 2008, 4. p. Elérhető: <<http://www.sametinget.se/4799>> (letöltve 2009.09.04.)

⁷⁴ Calma: *i.m.*